

ЛЕКЦІЯ. ДІАЛЕКТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ.

План.

1. Поняття діалектики її принципів, законів і категорій. Історичні форми діалектики.
2. Закон єдності та боротьби протилежностей.
3. Закон переходу кількісних змін в якісні.
4. Закон заперечення заперечення.
5. Категорії матеріалістичної діалектики.

У попередньому розділі ми вияснили сутність філософського матеріалізму. Нині наша задача полягає в тому, щоб детально показати, що таке матеріалістична діалектика і яке її практичне значення.

Сучасна філософія є діалектикоматеріалістичною у якій матеріалізм і діалектика нерозривно зв'язані. Вона розглядає світ у постійному русі, зміні, розвитку. В тому, що всі предмети і явища світу не залишаються незмінними, нас переконує повсякденний досвід, розвиток науки і суспільно-історичної практики.

Все в світі **розвивається**. Сонячна система, Земля і все те, що на ній знаходиться є, - результатом тривалого розвитку матерії. В процесі еволюції матеріального світу виникла людина – найбільш досконала істота природи.

Розвивається і людське суспільство, що є очевидним в наш час – час грандіозного історичного прогресу, історичних перетворень.

Відображаючи розвиток матеріального світу, змінюється і свідомість людей, їх ідеї, теорії, погляди.

Постійний розвиток, перехід предметів і явищ із одного стану в інший, зміна їх являє собою, таким чином, найважливішу особливість матеріального світу. Тому для пізнання предметів і явищ необхідно перш за все вивчати їх **постійну зміну, розвиток**. Адже, щоб дійсно знати предмет необхідно вивчати його в розвитку, «саморусі», зміні.

Вивчення **загальної картини світу** і складає одну із важливих задач матеріалістичної діалектики.

Діалектика є сучасною загальною теорією розвитку всього існуючого, яка адекватно відображає його еволюцію у своїх **законах, категоріях та принципах**.

Діалектика як вчення про всебічні зв'язки, рух і розвиток уособлює культуру теоретичного мислення, а також його спрямованість, можливості та перспективи.

Матеріалістична діалектика є вченням про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства і пізнання, людського мислення, що досягає світ.

У сучасному розумінні – *це спосіб світорозуміння, теорія і метод пізнання.*

Як же матеріалістична діалектика розуміє сам процес розвитку ? Вона розглядає розвиток як рух від нищого до вищого, від простого до складного, як стрибкоподібний процес, при цьому цей рух здійснюється не по замкнутому колу, а як би по спіралі, кожен виток якої більш глибокий, більш багатий, різносторонній ніж попередній. Джерело розвитку діалектика бачить в суперечностях, притаманних самим предметам і явищам. Матеріалістична діалектика дає правильне, дійсно наукове розуміння процесу розвитку.

Загальну картину розвитку світу, його пізнання і перетворення характеризують основні закони матеріалістичної діалектики.

Закон єдності і боротьби протилежностей розкриває джерела, рушійні сили розвитку.

Закон переходу кількісних змін в якісні розкриває механізм розвитку: показує як поступові кількісні зміни приводять до корінних якісних перетворень через стрибок.

Закон заперечення заперечення- характеризує поступальний, як би спіралевидний характер розвитку.

Розвиток матеріального світу представляє собою безкінечний процес відмирання старого і виникнення **нового**. Історія земної кори є історією утворення все **нових і нових** геологічних структур. В рослинному і тваринному світі старі органічні форми звільняють місце більш **новим** і досконалим.

Подібно до того як в живих організмах весь час поновлюються клітини, старі відмирають, а нові народжуються, так і в суспільстві, відмирають віджилі форми суспільного устрою, а народжуються **нові** прогресивні.

Таким чином, передове, нове постійно йде на зміну старому, воно **нездоланне**. **Нездоланність нового** – важлива риса розвитку природи, суспільства і мислення. Але істинно новим для діалектики є не будь- яке нове явище, не все те, що прагне видати себе за нове. **Нове – це те, що прогресивне, більш досконале і життєздатне, що постійно росте і розвивається.**

Чому нове є нездоланим ? Перш за все тому, що воно впливає із процесу розвитку дійсності і краще всього відповідає об'єктивним умовам.

Нездоланність нового особливо яскраво проявляється в суспільному розвитку. Нове в суспільстві перемагає тому, що воно відповідає потребам економічного життя, матеріального виробництва.

Матеріальний світ не тільки розвивається, він ще й є **зв'язаним, єдиним** цілим. Всі його предмети і явища розвиваються не самі по собі, не ізольовано, а в нерозривному зв'язку, єдності з іншими предметами і явищами. Кожен з них впливає на інші предмети і явища і сам зазнає на собі їх зворотній вплив.

Наука володіє множиною даних, які підтверджують взаємний зв'язок і обумовленість предметів і явищ. Так деякі елементарні частинки, взаємодію-

чи одна з одною, утворюють атоми. Але і атоми не ізольовані: вступаючи у взаємні зв'язки вони утворюють молекули, а ці в свою чергу – макроскопічні тіла. Взаємодія макротіл знаходить своє вираження в законі всесвітнього тяжіння. Згідно цього закону Земля зв'язана з Сонцем та іншими планетами Сонячної системи, а остання – з іншими більш великими космічними утвореннями.

Складним ланцюгом взаємодій пов'язані живі організми: окреми рослини, а також тварини утворюють види, види об'єднуються в роди, класи і т. д. Організми пов'язані не тільки між собою, але й з оточуючим їх середовищем із якого вони отримують необхідні поживні речовини та енергію.

Людина зв'язана з природою з допомогою матеріального виробництва. Формою цього зв'язку є праця – неодмінна умова існування людства. Завдяки праці людина відвойовує у природи необхідні їй блага. В процесі праці формуються економічні, виробничі відносини людей, на основі яких виникають їх політичні, правові, моральні та інші зв'язки.

Таким чином, **всезагальний зв'язок та взаємна обумовленість** предметів і явищ складає сутнісну особливість матеріального світу. Тому, *щоб дійсно знати предмет, необхідно вивчити всі його сторони і зв'язки.*

Вивчення світу як єдиного, зв'язного цілого, розгляд всезагальних зв'язків речей складає важливу задачу матеріалістичної діалектики.

Оскільки предмети і явища матеріального світу дуже різноманітні, то і їх взаємозв'язки також різноманітні. Діалектика вивчає не всі, а тільки **найбільш загальні** зв'язки, ті, які мають місце у всіх областях матеріального і духовного світу. Відображенням цих зв'язків у свідомості людини є закони і категорії матеріалістичної діалектики.

Пізнання зв'язків має велике значення: розкриваючи їх, люди відкривають закони об'єктивного світу. Знання законів складає необхідну умову практичної діяльності людей. Задача науки в тому і полягає, щоб пізнати закони і озброїти ними практику.

Поняття закону. В об'єктивному світі діє безліч законів, Існують закони неорганічної природи, і органічного світу, суспільства і мислення. Та все ж закони будь-якої сфери дійсності, мають деякі спільні **рис**и, які і охоплюються **філософським поняттям закону. Якими є ці риси?**

Перш за все закон являє собою **відношення, зв'язок** між предметами що розвиваються або сторонами цих предметів. Але закон – це не будь-який зв'язок, а лише **стійкий повторюваний зв'язок**, такий, який притаманний не одному предмету або невеликій їх групі, а великій масі предметів і явищ.

Друга важлива риса закону полягає в тому, що він представляє собою не будь-які повторювані зв'язки, а тільки ті з них, котрі мають **необхідний і суттєвий** характер. Той же закон взаємозв'язку маси і енергії характеризує відношення таких суттєвих і невідємних властивостей фізичних тіл, як маса і енергія. Біологічний закон взаємозв'язку організму і середовища фіксує необхідний, важливий зв'язок організму з умовами його існування.

Будучи необхідним, суттєвим в явищах, закон діє лише при наявності певних умов, викликаючи при цьому не будь-якій, а визначений в своїй основі розвиток подій. Чітка визначеність в дії законів має велике практичне значення: знаючи закони, напрям розвитку, люди отримують можливість передбачати майбутнє. Пізнавши закони розвитку суспільства і умови в яких вони діють, люди здатні управляти суспільними процесами, передбачати хід історичних подій.

Таким чином, закон є суттєвим і необхідним, загальним і повторюваним зв'язком між явищами матеріального світу.

Закон виражає чітко визначений хід подій.

Стосовно природи законів. Діалектичний матеріалізм виходить із визнання **об'єктивного** характеру законів. Вони не залежать від свідомості людей.

Опираючись на знання законів природи людина не тільки обмежила руйнівну дію води, вітру, інших природних сил, але й заставила їх працювати на себе. Опираючись на закони суспільного розвитку, люди змінюють суспільне життя відповідно до своїх інтересів і потреб.

Значення діалектики.

Матеріалістична діалектика – глибоке і всебічне вчення про розвиток і всезагальні зв'язки світу. Даючи загальні уявлення про матеріальні процеси, вона **є науковим методом пізнання світу**, дає людині можливість зрозуміти різноманітні явища дійсності. Але діалектика не тільки метод пізнання, а й знаряддя перетворення світу. Вона має велике значення для практичної діяльності людей.

Діалектика в основі своїй критична. Вона не визнає нічого незмінного, вічного, раз і назавжди даного. Перед нею нічого не може встояти, крім безкінечного прогресу, вічного руху вперед.

2. Закон єдності та боротьби протилежностей.

Матеріалістична діалектика – це вчення про розвиток і всезагальний зв'язок. Головним в розвитку є питання про **його джерела, рушійні сили**. Оскільки відповідь на це питання дає закон єдності і боротьби протилежностей, з нього й потрібно починати викладати основні закони діалектики.

Закон єдності і боротьби протилежностей є **суттю, ядром** діалектики. Він розкриває джерела, дійсні причини вічного руху і розвитку матеріального світу. Знання цього закону має основоположне значення для розуміння діалектики розвитку природи, суспільства і мислення, для науки, практичної діяльності.

Аналіз суперечностей об'єктивної дійсності, **розкриття їх природи** – найважливіша вимога будь-якого наукового дослідження і практичної дії.

Як потрібно розуміти поняття «протилежність», «єдність протилежностей»

Приклад. Звичайний магніт. Його основна ознака – наявність у ньому таких взаємовиключаючих але зв'язаних сторін як північний і південний полюси. Їх (полюси) роз'єднати неможливо.

Протилежності і є ті внутрішні сторони тенденції, сили предмета, які виключають, а разом з тим припускають один одного.

Відношення нерозривного взаємозв'язку цих сторін складає **єдність протилежностей**.

Суперечливі сторони притамані всім предметам і явищам. Всі вони являють собою органічний зв'язок, нерозривну єдність протилежностей. Суперечливі елементарні частинки, які є єдністю хвильових і корпускулярних властивостей. Суперечливі не тільки елементарні частинки, а і утворений з них атом. В центрі його знаходиться позитивно заряджене ядро, навколо якого рухаються негативно заряджені електрони. Хімічний процес - це суперечлива єдність асоціації(з'єднання) і дисоціації (роз'єднання) атомів.

Протилежності мають місце і в живих організмах. Їм притаманні такі суперечливі властивості як асиміляція і дисиміляція, спадковість та мінливість. Спадковість – це тенденція організму зберегти набуті властивості по спадковості, мінливість – це здатність продукувати нові властивості, вдосконалюватися, розвиватись.

Психічна діяльність людини характеризується протилежними процесами збудження і гальмування.

Суперечливі сторони притаманні і процесу пізнання. Люди користуються такими протилежними і взаємозв'язаними прийомами дослідження, як індукція і дедукція, аналіз і синтез та ін.

У класових суспільствах існують протилежні класи: раби і рабовласники, кріпаки і феодали, робітники і капіталісти.

Таким чином, суперечливість предметів і явищ світу носить **всезагальний, універсальний** характер.

В світі немає предмета чи явища, які нероздвоювались би на протилежності. Протилежності не тільки виключають, але і обов'язково передбачають одна одну. Вони співіснують в єдиному предметі або явищі і один без одного не існують. (Приклад – протилежні полюси магніта.)

Боротьба протилежностей джерело розвитку.

Отже, ми встановили, що предмети і явища є єдністю протилежностей. Який характер цієї єдності? Чи існують протилежності в цій єдності мирно, чи вступають в суперечність, в боротьбу один з одним?

Розвиток різних предметів і явищ дійсності говорить про те, що протилежні сторони не можуть мирно співіснувати в єдиному предметі: суперечливий, взаємовиключаючий характер протилежностей з необхідністю породжує **боротьбу** між ними. Не можуть не вступати в суперечність, не боротися старе і нове в предметах. Суперечність, боротьба протилежностей і є основ-

ним джерелом розвитку матерії і свідомості. **Розвиток є боротьба проти-лежностей.**

Таким чином, предмети і явища роздвоюються на протилежні сторони. Вони є єдністю протилежностей. Протилежності не просто існують, а знаходяться в стані постійної суперечності, боротьби між собою, Боротьба протилежностей є внутрішнім змістом, джерелом розвитку дійсності.

Такою є суть закону єдності і боротьби протилежностей.

Різноманіття суперечностей.

У світі існує безліч різноманітних суперечностей. Ми з ними постійно стикаємося в повсякденному житті. З ними мають справу різні науки. Матеріалістична діалектика на відміну від цих наук вивчає найбільш загальні суперечності.

Внутрішні і зовнішні суперечності.

Внутрішні суперечності- це взаємодія , боротьба протилежних сторін даного предмета.

Зовнішні суперечності-це суперечливі відношення даного предмета з оточуючим середовищем, з предметами цього середовища.

Закон переходу кількісних змін в якісні.

Закон переходу кількісних змін в якісні дає відповідь на питання як, яким чином відбувається процес розвитку. Який механізм цього процесу. Щоб зрозуміти суть цього закону, потрібно перш за все в'яснити, що таке якість і кількість.

Все те, що робить предмет таким , а не іншим предметом, що відрізняє його від всіх інших і є якість.

Якість притаманна всім предметам і явищам. Це дає нам можливість, визначати, розрізнити їх. Чим відрізняється живе від неживого? Здатністю вступати в обмін з навколишнім середовищем, доцільно відповідати на зовнішні впливи, розмножуватися. Ці і деякі інші риси і є його якістю.

Капіталізм відрізняється від феодалізму пануванням товарного виробництва, приватної капіталістичної власності, найманої праці.

Якість проявляється у властивостях. **Властивість** характеризує річ з якої небудь однієї сторони, тоді як якість дає уявлення про предмет в цілому. Жовтий колір, ковкість, тягучість та інші ознаки золота, взяті окремо є його властивостями, і ці ж властивості в їх сукупності – є його якістю.

Крім певної якості кожен предмет має **кількість**.

Кількість – це характеристика предметка із сторони ступеня (шабля) його

розвитку, або інтенсивності притаманних йому властивостуей, а також його величини обсягу і .т. ін.

Кількість і якість єдині, оскільки вони є сторонами одного і того ж предмета. Але між ними є і серйозні відмінності. Зміна якості приводить до зміни самого предмета, до перетворення його в інший предмет. Зміна кількості в певних межах не приводить до помітного перетворення предмета.

Міра – це єдність кількості і якості – це межа в рамках якої кількісні зміни не приводять до зміни якості.

Перехід кількісних змін в якісні- всезагальний закон розвитку матеріального світу.

Сам розвиток є перш за все перехід кількісних змін в якісні, оскільки саме в процесі цього переходу відбувається рух предметів і явищ від нічого до вищого, від старого до **нового**.

Щоб розкрити всезагальний характер цього закону потрібно показати його дію в різних сферах дійсності.(природі, суспільстві, мислені)

Хімія є яскравою наукою про якісні перетворення речовин, що є результатом кількісних змін. Періодичний закон хімічних елементів Менделєєва встановлює, що якість хімічних елементів залежить від кількості позитивного заряду ядра їх атомів.

До певних меж кількісні зміни заряду ядра не викликають якісних змін хімічного елемента, та на певній стадії ці кількісні зміни призводять до утворення нового елемента. Так при радіоактивному розпаді з втратою атомної ваги та заряду ядра уран перетворюється в якісно інший елемент свинець.

В органічному світі також відбувається перехід кількісних змін в якісні, хоч уловити обумовленість змін якості кількісними накопиченнями тут значно важче.

Процес переходу кількісних змін в якісні повсякчас відбувається в суспільному розвитку.

Кількісні і якісні зміни взаємопов'язані і обумовлюють один одного.

Єдність неперервності і перервності (стрибка) в розвитку.

Кількісні зміни носять відносно повільний неперервний характер, тоді як якісні перетворення перервні, стрибкоподібні. Розвиток виступає, таким чином, як єдність двох відмінних один від одного, але взаємопов'язаних форм, стадій – неперервності і перервності (стрибкоподібності).

Неперервність розвитку – це стадія повільних, непомітних **кількісних** накопичень. Вона не зачіпає якості предмета, а вносить в нього незначні кількісні зміни, виступає як процес збільшення або зменшення існуючого.

Перервність, або **стрибок** – це стадія **корінних якісних змін предмета**, момент або період перетворення старої якості в нову. Стрибок являє собою

більш або менш відкрито, відносно швидку зміну якості предмета.

Утворення одних елементарних частинок із інших, зміна агрегатного стану речовини, виникнення нового хімічного елемента, раніше не існувавшого виду рослин або тварин, нового суспільного порядку – все це стрибки в розвитку матеріального світу. При цьому кожен з них є результатом певних кількісних накопичень.

Оскільки в результаті стрибка знищується старе і виникає нове, передове, стрибки мають велике значення в розвитку.

Особливе велике значення стрибків в розвитку суспільства, де вони часто набувають характеру соціальних революцій, які ліквідовують старий і стверджують новий суспільний лад, усуваючи тим самим завали на шляху суспільного прогресу.

Оскільки розвиток завжди є єдністю кількісних і якісних змін, на практиці і в пізнанні необхідно враховувати обидві ці стадії розвитку. Ігнорування будь-яких із них призводить до спотворення процесу розвитку -9-

Висновок. Всім предметам і явищам притаманні кількісні і якісні характеристики (кількість і якість). Кількість і якість взаємопов'язані, при тому в процесі розвитку непомітні кількісні зміни переходять в корінні, якісні. Цей перехід здійснюється у формі стрибка.

Це і є суттю діалектичного закону переходу кількісних змін в якісні.

Різноманіття форм переходу від старої якості до нової.

Основною ознакою всякого стрибка є корінний перелом в розвитку, утворення нової якості. Проте в різних предметах цей перехід здійснюється по різному, в різних формах. Форма стрибка вказує на те, **як, яким чином** здійснюється перехід від старого до нового – швидко, повністю, зразу чи поступово по частинках. Одні стрибки відбуваються в **різкій і швидкій формі**, притому стара якість переходить в нову зразу і повністю.

Другі стрибки здійснюються повільно – не стільки різко. У цьому випадку стара якість переходить в нову не зразу не повністю, а по частинках: поступово відмирають елементи старого і так же поступово на зміну їм приходять елементи нової якості.

Від чого залежить форма стрибка ?

Перш за все від природи того чи іншого предмета. Кожен предмет, явище переходять в інші, в нові, своїм особливим способом.

Форма стрибка залежить також і від **умов** в яких знаходиться предмет.

4. Закон заперечення заперечення.

Закон заперечення заперечення розкриває **загальний напрям, тенденцію** розвитку матеріального світу.

Щоб зрозуміти сутність і значення цього закону, потрібно перш за все в'яснити, що таке *діалектичне заперечення* і яка його роль в розвитку.

У будь-якій сфері матеріальної дійсності постійно відбувається відмирання старого, віджилого свій вік і виникнення нового, передового.

Заміна старого новим і є розвиток, а саме подолання старого новим, що виникає на основі старого і називається *запереченням*.

Заперечення є невідємним моментом розвитку самої матеріальної дійсності.

В жодній сфері не може відбуватись розвиток, який би не заперечував своїх попередніх форм існування. Розвиток земної кори пройшов через ряд геологічних епох, при цьому кожна нова епоха, виникла на базі попередньої, а це є заперечення старої.

В органічному світі кожний новий вид рослин чи тварин, виникли на основі старого, що є в той же час його запереченням.

Історія суспільства також є ланцюгом заперечень старих суспільних порядків новими.

Заперечення не є привнесеним в предмет чи явище ззовні. Воно результат його власного внутрішнього розвитку. Предмети і явища суперечливі, і розвиваючись на основі внутрішніх протилежностей, самі створюють умови для власного знищення, для переходу в нову вищу якість. Заперечення і є подолання старого на основі внутрішніх суперечностей, результат саморозвитку, саморуху предметів і явищ.

Діалектичне і метафізичне розумінні заперечення.

Метафізика спотворює процес розвитку матеріального світу, розуміючи заперечення як відкидання, абсолютне знищення старого. Таке заперечення виключає будь-яку можливість подальшого розвитку.

Матеріалістична діалектика розкриває дійсну сутність діалектичного заперечення. Для неї характерним є не голе заперечення, *а заперечення як момент звязку з утриманням позитивного.*

Діалектичне розуміння заперечення виходить з того, що нове не знищує старе начисто, а зберігає все те краще, що в ньому було. І не тільки зберігає, а й переробляє, піднімає на більш високу сходинку. Так новий суспільний лад, заперечуючи старий, зберіг його продуктивні сили, досягнення науки, техніки, культури. Вищі організми, заперечуючи нищі, на основі яких вони виникли, зберегли притаманну їм клітинну будову, вибіркового характеру відображення та інші ознаки.

Таким чином для діалектичного розуміння заперечення характерним є визнання **спадковості**, звязку нового із старим в процесі розвитку. Але слід мати на увазі, що нове ніколи не сприйме старе повністю, в його попередньому вигляді. Воно бере із старого тільки його окремі елементи, сторони, причому не механічно їх приєднує до себе, а асимілює, перетворює їх відповідно своїй власній природі.

Матеріалістична діалектика вимагає критичного відношення до попереднього досвіду людства, вказує на необхідність творчого використання цього досвіду.

Прогресивний характер розвитку. Розвиток як прогрес.

В результаті діалектичного заперечення розв'язується та чи інша суперечність знищується старе і стверджується нове. Та чи припиняється на цьому розвиток? Ні, з виникненням нового розвиток не припиняється. Всяке нове не залишається вічно новим. Розвиваючись, воно готує передумови, умови для виникнення іще більш нового передового. І як тільки ці передумови і умови дозріють знову наступить заперечення. А це вже заперечення заперечення, тобто заперечення того, що раніше саме перебороло старе, заміна нового ще більш новим – новішим. Результат цього другого заперечення знову заперечується, переборюється і так без кінця. Розвиток виступає, таким чином, як безкінечна множина слідуючих один за одним заперечень, як безкінечна заміна, подолання старого новим.

Оскільки всяка вища сходинка в розвитку заперечує в нищих тільки те, що застаріло, сприймаючи й примножуючи в той же час досягнення попередніх ступенів, розвиток в цілому набуває **прогресивного, поступального** характеру. **Прогрес** і є той загальний напрямок, характерний для діалектичного розвитку.

Спіралевидний характер розвитку

Утвердження прогресивного характеру розвитку являє собою основну, але не єдину рису цього закону. Цей закон характеризує розвиток не як прямолінійний рух, а як надзвичайно складний, як би **спіралевидний** процес з певним повторенням пройдених ступенів, з відомим поверненням до минулого. Розвиток як уже повторюючий пройдені сходинки, та повторюючі їх на більш високій основі (заперечення заперечення). Розвиток, так би мовити, по спіралі, а не по прямій лінії.

IV. Категорії матеріалістичної діалектики.

Філософські категорії – це такі поняття, які відображають загальні риси і звязки, сторони і властивості дійсності.

Категорії діалектики формувались у свідомості по мірі того, як людина тисячі разів стикалася з об'єктивно існуючими причинами і наслідками, формою і змістом конкретних матеріальних тіл та іншими важливими сторонами дійсності.

Категорії є результатом практичної і пізнавальної діяльності людини, сходинок пізнання людиною оточуючого світу.

Категорії матеріалістичної діалектики мають велике значення для пізнавальної і практичної діяльності людини. Вони допомагають людині розібратись у складній сітці явищ природи і суспільства, розкрити взаємний звязок і залежність речей, певний порядок, закономірність їх розвитку і в відповідності з цим успішно діяти на практиці.

Джерелом виникнення категорій є існуючі предмети і явища, найбільш загальні риси, які вони і відображають.

Одиничне та загальне.

Дана конкретна береза, ця людина, індивідуальний предмет або явище матеріального світу і є **одиничне, або окреме.**

Загальне – це те, що притаманне множині одиничних, окремих предметів

Якщо індивідуальні властивості відрізняють даний предмет від інших, то загальне обумовлює їх приналежність до певного виду, класу однорідних предметів.

У будь-якому предметі одиничне і загальне знаходяться в діалектичній єдності. З однієї сторони, одиничне містить загальне. Так кожен індивідуальний організм повязаний з загальним – видом, до якого він належить і з яким має загальні риси, а через вид з ще більш загальним – родом. Враховуючи звязок окремого з загальним, наявність загального в окремому діамет вважає, що всяке окреме є так або інакше загальне. З іншої сторони загальне існує лише в окремому, через окреме. Немає жодного виду рослин або тварин поза окремими індивідами.

Зміст і форма.

Зміст – це сукупність елементів і процесів, які утворюють даний предмет або явище. Форма – це структура, організація змісту.

Форма не є чимто зовнішнім по відношенню до змісту, вона внутрішньо йому притаманна. Елементарні частинки і процеси, звязані з їх рухом, утворюють зміст атома хімічного елемента. Організація цих частин, порядок їх розташування в атомі складає його форму.

Сутність і явище.

Поняття сутності не тотожне поняттю зміст. Якщо зміст є сукупністю всіх елементів і процесів, що утворюють даний предмет, **то сутність** – це головна, внутрішня, відносно стійка сторона предмета (або сукупність його сторін). Сутність визначає природу предмета, а з неї випливають всі його інші сторони і ознаки.

Явище – це зовнішнє безпосереднє вираження сутності, форма її вияву. Обмін речовин як сутність всього живого, виявляється в різноманітних явищах. Він є характерним для 500 видів рослин і 1,5 видів тварин. Всі вони відрізняються один від одного по зовнішньому виду, ступеню розвитку, по різному харчуються, ростуть і розмножуються.

Причина і наслідок.

Явище або група взаємопов'язаних явищ, котрі передують іншим і породжують їх називаються **причиною**. Те ж явище, яке породжується дією причини, називається **наслідком**.

Вчення про те, що природний хід речей обумовлений об'єктивними причинами, називається **детермінізмом**.

Необхідність і випадковість.

Ті явища або події, які при наявності певних умов **обов'язково настануть** називаються **необхідністю**.

Те, що в даних умовах може відбутися, а може і невідбутися називається **випадковістю**.

Можливість і дійсність.

Передумови для виникнення нового, які мають місце в існуючому, отримали назву **можливості**.

Дійсність- це реалізована можливість.